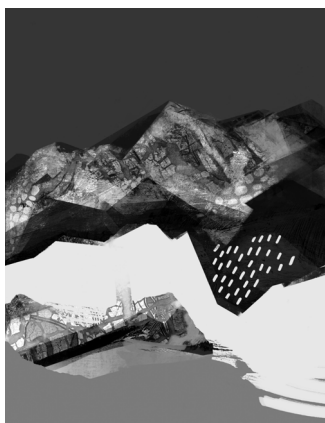

TOMPA ANDREA

A MOSOLY ORSZÁGAI

Harsányi Zimra sok élete

Harsányi Zimra többször is nevet vált, születési dátumát átírja, vagy épp homályban tartja, míg végül, francia íróként nemzetiségét és anyanyelvét is ebbe a megragadhatatlan, sokszínű zónába helyezi.

Harsányi Zimra Ana Novac néven vált ismert és sikeres drámaíróvá Bukarestben az ötvenes években; a hatvanas években Magyarországon publikálta auschwitz-i naplóját, mely rövidesen franciául, majd számos nyelven megjelent. Emigrációja után a szerző Franciaországban telepedett le, és franciául alkotott. Három nyelven írt, magyarul, románul és franciául, két műfajban: drámát és prózát. Élete traumatikus fordulatok sorozata: fiatal felnőttként deportálják, második darabjával sikert arat, állami díjban részesül, harmadik darabját betiltják, kiteszik a pártból, és elhallgattatják. Ezután veszi elő auschwitz-i naplóját, eközben a Securitate is megfigyeli, majd sikerül emigrálnia.

Franciaországba érkezve nyilatkozza: „Nőnek, zsidónak, szegénynek és Erdélyben születtem – egy olyan vidéken, amelynek lakossága (románok, magyarok és németek) háromnyelvű. Ez az oka, hogy sosem sikerült meghatároznom »nemzetiségemet« és anyanyelvemet. Gyermekkoromat fasiszta diktatúra alatt töltöttem el, ifjúságomat proletár diktatúra alatt és a kettő között – a változatosság kedvéért – kerek egy évig megjártam Auschwitzot.”¹

Ezek a szavak már egy szabad világban hangzanak el, tehát kimondhatóvá válik az, ami Romániában (és Magyarországon sem) mondható ki még ekkor. Harsányi önmeghatározásában megjelenik mindaz, ami ezt a személyiséget és életművet olyan komplexszé és egyedivé teszi:

egy fluid identitás. „Novac azt példázza, amit Teresa de Lauretis — arra törekedve, hogy meghatározza a marginalitás és a kimozdítás kérdéseit az irodalomban és a társadalomban — a feminista írással kapcsolatban úgy hívott, hogy »excentrikus szubjektum«, azaz olyasvalaki, aki az identitás és különbözőség számtalan paradoxonát testesíti meg, és aki az ellentmondások terében él, azaz az egyéni mivolt [selfhood] összetett és ellentmondásos kontextusaiban”, írja róla Louise O. Vasvári.²

Harsányi Zimra többször is nevet vált, születési dátumát átírja, vagy épp homályban tartja, míg végül, francia íróként nemzetiségét és anyanyelvét is ebbe a megragadhatatlan, sokszínű zónába helyezi. Ezek a konstrukciók tudatos váltásoknak tűnnek, rendre egy-egy új identitáselem beépítését hordozzák. Végül ez a maszkjáték, a nevekkel való zsonglőrködés az, ami segíti abban, hogy a Securitate szeme elől eltűnjön és emigráljon. Jelen dolgozat a szerző magyar és román nyelvű művei alapján próbálja megvilágítani azokat az identitáskonstrukciókat, amelyek mentén meghatározta önmagát a nyilvánosságban, a már publikált kutatásokat új szempontokkal bővítve.³

Harsányi Zimra / Ana Novac életművének kutatása nem egyszerű feladat: kéziratai hozzáférhetetlenek⁴, betiltott darabjának példányát nem sikerült még megtalálni, naplójának eredetije szintén nem hozzáférhető. Magyarul egy drámája és a memoárja olvasható; francia nyelvű életműve egy drámát és további öt prózai művet ölel fel.

Egy rövid életrajzi rekonstrukcióval kezdem, amely Harsányi esetében szoros, szétszálazhatatlan kapcsolatban áll a művekkel. Harsányi/Novac számos wikipédia oldalán az olvasható, hogy 1929-ben született Nagyváradon, 2010-ben halt meg Franciaországban; van olyan oldal, amely 1924/1929-ra teszi a születés dátumát.⁵ A bújócska a születési dátumokkal végigkíséri életét. Halála előtti évében a *Die Zeit* készít vele interjút, és rákérdez életkorára, mire a szerző ezt a választ fogalmazza meg:⁶ „Nem tudom, hány éves vagyok. Kétezer, ötezer, tízezer? Ha tudatában lennék halandóságomnak, nem volnék képes írni. Csak akkor tudok dolgozni, ha örök életű vagyok.” A „zavart”, vagyis az 1929-es születési dátumot maga hozza létre emigrációja után: nemcsak az auschwitz-i napló francia kiadású előszavában közli, hogy 1929-ben született, de 1982-ben megjelenik egy *14 éves voltam Auschwitzban* című kötete is.⁷ Harsányi/Novac megkreál egy Anne Frankéhoz hasonló identitást: az Auschwitzban naplót író kamaszlány történetét. A kötet legújabb román kiadásának szerzői előszavában⁸ is ezt olvassuk: „irataimba sosem volt beírva egyetlen születési dátum sem. Amióta az eszem tudom, nem voltam se gyermek, se felnőtt, se öreg. Számomra ezek csak konvenciók voltak.” Bár kétségtelenül poétikai jelentése is van ennek, mégis ellentmondásnak tűnik az életkor kiemelése és egyben tagadása is.

Anne Frank naplójának megjelenése kétségtelenül hatott a szerzőre; a magyar nyelvű kiadás 1958-ban a romániai magyar sajtóban is visszhangra talált – nemcsak az irodalmi lapok, de a pártlap, az *Előre* is közöl róla írást;⁹ a cikkek egyszerre tematizálják a naplót és a naplóból készült amerikai színdarabot is. Az *Előre*-ben megjelent írás tele van feszültséggel: a „nácista” nyugatnémet és az amerikai imperializmus nem örül a napló színpadi bemutatójának. Ugyanakkor készül előadás is Harag György rendezésben Szatmáron; az amerikai szerzőpáros, Frances Goodrich és Albert Hackett műve még nagyobb figyelmet irányít a naplóra. Harsányi/Novac ekkoriban kerül a Securitate figyelmébe; besúgója,

„Magda” szerint az író nő Anne Frank naplójának megszállottja, és azt állítja, hogy az ő naplója nagyobb hatást fog tenni.

A nagyváradi Zsidó Gimnázium értesítője szerint Harsányi Zimra 1942-ben érettségizett; aligha lehetett tehát 14 éves 1944-ben. Néhány további történeti forrás három különböző születési dátumot jelöl meg. A legkorábbi 1924: ez található meg a Securitate anyagaiban¹⁰ és francia adatbázisokban. Két holokauszt adatbázis, a Yad Vashem és az Arolsen Archívum 1925-öt, illet 1926-ot ad meg születési évként (a túlélők itt vélhetően maguk diktálták be adataikat). Születési helyként Dés szerepel, foglalkozásként: tanítónő, lakhely: Nagyvárad.¹¹ Más adatbázisban deportálásának dokumentumai nem lelhetőek fel (az arolseni dokumentum azonban a Kolozsvárról deportált, visszatért túlélők neveit tartalmazza, tehát nem a táborokban dokumentálták, édesapját sem sikerült azonosítani ezekben az adatbázisokban). Francia adatbázisban (melyek vélhetőleg a sokáig ott élő, már elhunyt Harsányi dokumentumai alapján kerültek be) születési adata: 1924, Dés.¹² Egy dési anyakönyvi kivonat tartalmazhatná a végső bizonyosságot.

Polcz Alaine *Asszony a fronton* című kötete is felidéz egy Harsányi Zimrával való találkozást, amire közvetlenül a háború után kerül sor.¹³ 1945 van, és együtt járnak egyetemre. Polcz fontos történetet mond el Harsányiról: „Zimra írni akart, és odaadta az írásait Benedeknek [tanáruk, Benedek István]. Benedek elolvasta, és közölte velünk, hogy Zimra tehetségtelen, meg fogja neki mondani. Behívta a szobájába, hosszasan tárgyalt vele, aztán kijött, kért valakitől egy tiszta zsebkendőt, bevitte. Tíz perc múlva megint kijött, megint kért zsebkendőt, bevitte. Zimra kísért szemmel került elő, visszaszolgáltatta a zsebkendőket és egy darabig abba hagyta az írást.” Az *Erdély* című folyóirat cikke¹⁴ szerint Harsányit 1946-ban veszik fel színész szakra a kolozsvári Magyar Zeneművészeti Főiskolára; 1948-ban még Kolozsváron van, 1950-ben viszont már Bukarestben.

Ahogy sokan az irodalmi hagyományban, Harsányi Zimra is felvett egy írói álnevet. Hogy éppen az Anna (Ana) keresztnévet, véletlen egybeesés Anne Frankkal, hiszen Harsányi már 1955-ben ezen a néven publikál. Bukarestben, román nyelvű színházi szerzőként sem a bonyolult magyar családnév,¹⁵ sem a különös, zsidó származásra utaló keresztnév nem tűnhetett jó belépőnek.

A névváltás és Bukarestbe költözés, amely egy nyelvi váltással is jár, nem ritka a túlélők között; a Romániába visszatérő, korábban magyar kultúrájú zsidóság soraiból többen mennek keresztül hasonló váltáson, kilépve abból a földrajzi és kulturális közegeből, amely szenvedésüket is okozta.¹⁶ Ez gyakran a magyar-zsidó identitás visszaautásítását is jelzi, párhuzamosan egy új, román nyelvű/kulturális identitás létrehozására való törekvéssel.

Ennek a magyar identitásnak az elutasítására még egy dokumentumértékű „tévedése” is bizonyítékként szolgál: francia kiadású, Ana Novac néven közreadott könyve előszavában azt állítja,¹⁷ hogy az auschwitzi napló először franciául jelent meg 1968-ban. Mintha Ana Novac megfeleledkezne a Harsányi Zimra által 1966-ban publikált magyar nyelvű *A téboly hétköznapjai* című kötetéről. Továbbá ugyanitt azt is állítja, hogy Romániában „sosem volt bátorságom elővenni” a naplót; a Securitate jelentésekből azonban tudni lehet, hogy Harsányi/Novac már 1959-ben dolgozott rajta, és a magyar nyelvű kéziratot Raffy Ádám, Réz Pál édesapja juttatja Magyarországra.¹⁸ Mintha a francia író nő immár örökre eltörölte volna elődjét, Harsányi Zimrát.

A francia előszóban azt sem tartja fontosnak tisztázni, hogy Ana Novac művésznév. Annak az ellentmondásnak a feloldására, hogy egy holokauszt emlék-

irat miért választott művésznéven jelenik meg – anélkül, hogy erre bármi módon utalna –, nem találok egyszerű magyarázatot; az olvasónak hinnie kell a napló, memoár hitelességében, miközben Ana Novac nevű túlélő nem létezik.¹⁹ Bár az irodalmi hagyomány nagyon is ismeri a hamis memoárokat, akár holokauszt emlékiratok között is, egyelőre nem találok hasonló identitáskonstrukciót, mint a Novacé, aki éppen „eredetijét”, a túlélő Harsányit tünteti el. Talán Harsányi/Novacnak ezúttal is fontosabb egy írói identitás kimunkálása, mint egy valódi tanúságtétel és történelmi hitelességű textus létrehozása. Annyi bizonyos, hogy a kézirat, az auschwitzi naplófeljegyzések szenzációs tárgyi emlék és filológiai kincseshánya volna; egyetlen oldala tűnik fel képeken, amely az első román kiadású kötet címlapján található.²⁰ A névválasztás nem mellékes körülménye, hogy egy francia kultúrkörben az Ana Novac név megjegyezhetőbb, mint az eredeti. Értelmezésem szerint Novac számára fontosabb volt egy írói identitás, mint egy túlélői, amellyel, ahogy erről nyilatkozott, igencsak meg kellett küzdenie: saját értelmezése szerint irodalmi karrierjét Auschwitz törte derékba. Túlélő lett (Überlebende), s ez megtagadta tőle a létet (Lebende).²¹

Ebben az előszóban továbbá egész romániai drámai életművétől eltávolítja magát: Novac úgy fogalmaz, hogy komédiákat írt, a francia távlatból szinte leki-csinyelve korábbi műveit.

Harsányi az Ana Novac névválasztással egy egyszerűen megjegyezhető, akár magyar származásra is utaló nevet választ.²² Ugyanakkor a korszak román és magyar nyelvű sajtóját lapozgatva sok névváriánssal találkozunk: a magyar nyelvű sajtóban Novák Annaként szerepel, de gyakran látni az etnikailag vegyes Ana Novak vagy Ana Novák névváriánst is. Ez a hibrid név, amely egyszerre román (Ana) és magyar (Novak/Novák) egy olyan konstrukció, amely egy stabil identitás felszámolását jelzi, és ezzel elbizonytalanít. Mintha valahányszor élénk kerülné a kérdés: ki ő? Hogy a név mennyire áll a szerző kontrollja alatt, vagy a sajtó önkényesen alakítja, nehezen tisztázható kérdés. De némiképp jelzi az ötvenes évek ideálját is: egy nemzetiségek feletti, vagy nemzetiségeket egyesítő névváriáns a demokratikus szocialista Romániában. Egy fluid, szabadon alakítható identitás. Az ötvenes évek nyelvében a nemzetiségi kérdés, ahogyan az a sajtóban, a „hazai drámairodalommal” kapcsolatban rendszerint előkerül, nem pontosítódik: hazai, romániai drámairodalomról beszélnek, nem románról vagy magyarról.

Amikor a Novac darabjairól szóló kritikákat olvassuk, nem találunk utalást a szerző származására. Érdekes, hogy az egyik első legfontosabb cikk Novac munkásságáról V. Míndra²³ tollából azonos oldalon jelenik meg a német író, Paul Schuster bemutatásával (aki, véletlenül vagy sem, Novac férje); Schuster a cikkben hangsúlyosan német író, mert németül ír. Novac eredeti írói nyelve is elhomályosított: bemutatóit román és később magyar színházakban tartják, de nincs a szövegeinek „eredeti” nyelve. A román szövegkiadások fordítást jeleznek, azonban a fordító neve feltüntetése nélkül, ami sejteti, hogy a szerző egyben fordító is. *Előjáték (Preludiu)* című darabja románul Ana Novák néven jelenik meg, ami egy kötet címlapján szereplő névként homályos, elmosódó identitás jelölőjeként értelmezhető. Egy írói karrierjét szétzúzó cikkben Ana Novacként szerepel; ez a legstabilabb névváriánsa. Rövid (magyarországi) emigrációja alatt Harsányi Zimraként publikál (ezen a néven végül is egyetlen könyve jelenik meg), majd Nyugatra költözve visszaépül és immár stabil marad az Ana Novac név. Magyarországra való emigrálását azonban éppen ez a névváriálás teszi le-

hetővé: névházasságot köt egy magyar állampolgárral, így az állambiztonság nem azonosítja be őt a betiltott Ana Novac szerzőként. Ugyanakkor ez a fluid, sok etnikumú identitás fenyegetést is jelent a Securitate szemében, amely hol magyarként, hol zsidóként, hol románként azonosítja őt.²⁴

Színésznőnek tanul, de rövidesen drámákat kezd írni. Fontos kérdés, hogy miért éppen a dráma az a műfaj, amelyben egy női szerző nemcsak alkot, hanem a főváros fontos színházában (a Bulandra elődjéről van szó) sikeressé is válhat.²⁵ (Aztán áldozattá is, de erről később.) Úgy vélem, a dráma az a „szekunder műfaj”-nak tekintett terület, amely megnyílik a női szerzők előtt, a hagyományos egyéb szekunder műfajok mellett (tény- és gyerekirodalom); a színház más területei – igazgatás, rendezés – ebben a korszakban meglehetősen hozzáférhetetlenek nőként.

Egy 1970-es kiadványban megjelent nyilatkozata szerint²⁶ a szerző egy tucat drámát írt; jómagam két dráma kiadásával találkoztam, a harmadik a betiltott és fel nem lelhető drámája, illetve ezután egy újsághír szól még arról, hogy készül egy mű. Hogy ez a „tucat” túlzás volt-e vagy valóban készültek még hasonló, ma már fellelhetetlen művek, nem bizonyítható, ahogy az ellenkezője sem.

Az *Előjáték* (1955) közvetlenül a háború után játszódik; egy kisvárosban új színházi akadémiát hoznak létre. A szocialista realizmus szellemében megírt darab a fiatal és az idős nemzedéket, a színház iránti szeretetüket, az új ember színházának megteremtését mutatja be. A fiatal, kommunista, realista karaktereket a kritikusok nagyra értékelték.

A nagy siker, még ugyanebben az évben a *Kovácsék*, egyből négy színpadon is bemutatják; a darab pénzt hoz állami díj formájában és sok elismerést. A darab a háború alatt játszódik, 1941/43-ban, Észak-Erdélyben, egy magyar családban, amelyben többféle politikai nézet ütközik; a fasizmus által megmértelyezett fiatalember a darab végén öngyilkos lesz, míg a kommunista fiatalok reménytelenül jövő felé néznek. A szülői nemzedék a tétova, hanyatló polgári értelmiséget testesíti meg. A fasizmus témája fontos a színpadon ebben az időszakban; rövidesen pályázatot is írnak ki a dicsőséges augusztus 23-i átállás megörökítésére. Novac egyszerű, erős karaktereket, jó drámai helyzeteket, párbeszédet ír a szocialista realizmus, valamint a háború meg a fasizmus megfelelő ideológiai értelmezése szellemében. (Néhány nem kevésbé realiztikus történelmi utalás is található a darabban, mint a gázkamrák emlegetése 1941-ben.)

Novac sikere egyedülálló: hasonlóan sikeres magyar származású női szerző nem ismert ebben a korszakban (van nagyon sokat játszott román női szerző, Lucia Demetrius). Az állami díjat 1956-ban kapja meg, és vele 15 000 lejt. Rövidesen a párt kongresszusán is felszólal,²⁷ huszonegy férfi között két nő: ő és Maria Banuş költő.

Utolsó romániai premierjére 1957. december 24-én kerül sor, ez a *Miféle ember vagy te? (Ce fel de om ești tu?)* a Bulandra elődjében, a Teatrul Municipalban, George Teodorescu rendezésében. A darab sosem jelent meg. A főhóst Ianoş Madaraşnak hívják; egy gyári környezetben kibontakozó darabról van szó, „a darab figyelemre méltó kísérlet arra, hogy a szocializmusba vetett formális és bürokratikus hit és az osztályok humanizmusának eleven eszménye közötti tragikus teret nyilvánvalóvá tegye”.²⁸ A főhős egy hezitáló, hősiességétől megfosztott karakter. A darab először pozitív fogadtatásban részesül, majd ’58 márciusában egy pártgyűlésen²⁹ vitatják meg; végül a korszak szelleméhez híven egy név nélküli cikk jelenik meg a pártlap, a *Scînteia* március 16-i számának 2. oldalán, ez-

zel a címmel: „Ilyennek kell lenni egy kortárs darabnak?” A névtelenség egyben azt is üzeni, a lap véleménye fogalmazódik meg benne, és nem egy egyszerű kritikussá. A cikk kimeríti a feljelentő kritika³⁰ ismérveit, ideológiailag elhibázottnak tartja a darabot, és a közönség megütközését jelenti be. Ezt az írást egy sor ideológiai szempontból elítélő cikk követi, a nem elég éber színházat és végül a kritikusokat és lapokat sem kímélve. ’58 nyarán már tényként kezelik, hogy Novac az éberség hiánya miatt tudott beférkőzni a színházakba.³¹ További két, ideológiailag szintén téves művet is pellengérré állítanak: egy Aurel Baranga és egy Al. Ștefănescu darabot.³²

Novac azonban nem hajlandó önkritikát gyakorolni, ami a korszak fő megtérési eszköze volna, hanem publikál egy cikket a *Tribunában*,³³ amelyben elmagyarázza a darabját; ennek nyomán újabb támadás éri.³⁴

Az utolsó felvonás egy nyári pártgyűlés, 1958. július 1-2-án, amin végleg leszámolnak Novac darabjával. Miruna Runcan értelmezése szerint Novacot véletlenszerűen választották bűnbaknak, értelmezésem szerint azonban Novac hibrid identitásával, magyarként, zsidóként, nőként könnyebb célpont; a korábban említett két drámaíró, Baranga és Ștefănescu nem került abszolút tiltólistára, őket tovább játsszák. Novac karrierjének ezzel vége Romániában. Az eset után a kritikai éberség növelése lesz a pártfeladat; a grandiózus, szerző nélküli ideológiai irányelvek a fontos magyar irodalmi lapokban is mind megjelennek, ez a cenzúra újabb formája. Novacot kizárják a pártból és az írószövetségből. A kontextus is fontos: az ’56-os magyar forradalom után a magyar kisebbséggel szembeni represszió súlyosan megnő; ami 1955-ben még siker lehetett, az ’57-ben már elérhetetlen egy magyar számára; rengeteg a politikai üldözött, szintet lép az állambiztonsági megfigyelés.

Az írószövetségi ülést negyven évvel később a költő Maria Banuș³⁵ idézi fel, saját némaságát, passzivitását is kritizálva. Novac tehát nem gyakorol önkritikát, amivel „belátná” hibáját és ideológiai tévedését, nem játssza el a színjátékot, amit a párt szeretne. Banuș úgy emlékszik, hogy Novac időnként harsány nevetésre fakadt. Ez a nevetés az ellenállás egy formája is, de egyben az utolsó csepp is a pohárban. Az ellenállásnak a nyilvánosságban kevés lehetősége van. A nevető Novac megőrzi emberi méltóságát, morális tartását.

Silencium következik; bár az *Utunk* hírt ad³⁶ egy készülő Novac-darabról a Nottara Színházban (címe *A barátom/Prietenul meu*), több bemutató nem születik; emigrációja előtt egyetlen dési amatőr színházi előadást sikerül tartani a Kovácsékból.³⁷

Novac Securitate-megfigyelése, majd emigrációja következik. Corina L. Petrescu elemzésében Novac a Securitate-dossziék szerint szubverzív elem, a nép ellen-sége, burzsoá életstílusú deviáns nő, a kommunista Románia kritikusa. A besúgója szerint Novac ekkor már az auschwitzi naplóján dolgozik. A besúgó szerint ezt még Romániában akarta publikálni, de nem talált rá kiadót; közben létrejön a német fordítás is. Novacnak formálisan nincs munkája, volt férjei támogatják.

Kétségtelenül, Harsányi/Novac időtálló főműve a sok nyelven és több néven publikált *A téboly hétköznapjai*, mely 1966-ban jelent meg egy kis kiadónál Magyarországon, Harsányi emigrációja köztes állomásán. A Kozmosz könyvek sorozatban 6300 példányban jelent meg a könyv. 1971-ben egy újságcikk szerint már kifogyott.

Hogy a romániai magyar holokauszt emlékirók, tanúságtevők között miért van több női, mint férfi alkotó, még alapos elemzést igényelne. Feltételezésem

szerint a női emlékirathagyományban a fájdalom, veszteség, az érzelmek kifejezése a fontos, míg a férfi szerzők a külső világot, karriert tudják erőteljesen megragadni.³⁸ Mindenesetre Harsányi/Novac emlékirata, naplójának újrendezett, átírt változata egy gazdag hagyományba illeszkedik.³⁹

„Novac ezért mindenképp többnyelvű irodalmi jelenségnek számít, olyasvalakinek, akinek a hangja azért is különleges, mert nemcsak a gyengeséget és éhséget írja le, hanem az *érdes hangú, groteszk nevetést* is, valamit, ami legtöbbször hiányzik a holokauszt elbeszéléseiből” – írja Louise O. Vasvári⁴⁰ (*Kiemelés tőlem, T.A.*).

Harsányi olyan művet szerkeszt, amelyben a múlt nem játszik szerepet; a főhős (diáklány a magyar kiadás alcímében) története, neve, előélete, családja nem ismert; nincsenek hozzátartozók, a napló belevág a közepébe, rögtön egy auschwitzi *appelen* vagyunk. A hősnék folyamatos jelene van, bizonyos értelemben örök fogoly, Auschwitz folyamatosan történik. Szemben azokkal a szerzőkkel, akik felvázolják a légerekig vezető utat, családtörténetet, egy fokozatosan elvesztett életteret, Harsányi naplója a lágerben kezdődik és ér véget, valóban úgy, mint egy napló.⁴¹ Ennek a láthatatlan identitású, múltú embernek a konstrukciója is hozzásegítette annak a narratívának a kialakításához, amely szerint egy kiskorú, vagyis kamaszlány a haláltábor állandóan fenyegetett lakója. A napló nem valamilyen határozott céllal íródik – tanúságtétel, a családtagoknak való elbeszélés, a felejtés legyűrése –, hanem az írás miatt íródik; ilyen értelemben a fikcióhoz áll közelebb ebben a tekintetben is. Az írás fontosságának hangsúlyozása a könyv számos részében visszaköszön; írni annyi, mint életben lenni. Elbeszéléstechnikája szerint nem lineáris történetmesélés, ok-okozati összefüggésekkel, hanem sokkal jelenetesebb, feljegyzésszerű, töredezett. Groteszk, metaforikus, ironikus, sok (eltávolító) humort is kínáló beszédmód; a főhős már az első oldalon kívülről, a nevetéskultúra jegyében látattja a kegyetlenséget. Kínzóját, egy szlovák nőt, így írja le a könyv első lapján: „csak akkor eleven, amikor üt. Ilyenkor feltámad, mint a teniszező, aki álmos tréning után végre szetre megy”.⁴² „Meg fogtok dögölni”, mondja ugyanez a szereplő, s a nyelv egyszerre írja le a valóságot, a magyarul helyesen nem tudó szlovák nőt, másrészt mozgósítja azt a humoros nyelvi réteget is, amivel a halál – a folyamatos halál – kinevethető.

A kötetet kevés magyar recenzió fogadta; Romániában nyilván nem írhattak egy emigránsról, akinek a neve tabu; az általam olvasott három⁴³ recenzió is pusztán ifjúsági irodalomnak tekinti vagy pusztán zsidó kontextusba helyezi; a könyv csak Pomogáts Bélának tűnt fel. Amikor a könyv magyarul megjelenik, a szerző már Párizsban van.⁴⁴

Hogy mi lett volna, ha Ana Novacot nem hallgattatják el? Darabját nem tiltják be, hanem szerzőként halad tovább a szocialista realizmus diadalmas drámaírói útján? Publikálta volna ezt a naplót? Ana Novac, a sikeres drámaíró egy új, „semmiből jövő” fiatal tehetség volt, ahogy sokszor a sajtó is aposztrofálta; ebbe a konstrukcióba aligha fért volna bele egy magyar-zsidó holokauszt-túlélő identitása.

Talán nem véletlen, hogy a korszakban róla közölt karikatúrában is hatalmas széles mosolyát örökítették meg a lapok (a karikatúrák közlése gyakori volt), és a róla megőrzött fotókon is mindig mosolyog, még nyolcvan fölött is.

Holokauszt kötetének valamennyi nem magyar nyelvű címe is ironikus: *Fiatalságom szép napjai* (vagy: *legszebb napjai*). Ez a nevetéskultúra, az élethez-hálához való nevető attitűd, ez a karneváli szemléletmód nemcsak Harsányi könyvének erőssége, de a nevetés ellenállásának, meg nem törésének is a módja, amikor pártbéli vádlóit, cenzorait kineveti. Több mint hetven év távlatából ez a nevetés értékes, egyedi hangnak és hagyatéknak tűnik.

■ JEGYZETEK

1. Singer Zoltán (szerk.): *Volt egyszer egy Dés... Bethlen, Magyarláros, Retteg, Nagyilonda és környéke*. Tel-Aviv, 1970.
2. Múlt és jövő 2009/1. 40.
3. Corina L. Petrescu dolgozta fel a Securitate dosszióját, Miruna Runcan pedig a betiltott darabot kontextualizálta. Corina L. Petrescu: *Of Sources and Files: The Making of the Securitate Target Ana Novac*. In: Valentina Glajar, Alison Lewis, Corina L. Petrescu (eds.): *Cold War Spy Stories from Eastern Europe*. Potomac Books, Lincoln, 2019; Miruna Runcan: *„Teatrul” Journal, between Norms and Emancipation. The Years of the “Thaw” and Those of the New “Freeze”*. Studia Dramatica 2019/64. Holokauszt emlékiratával többen foglalkoztak, Louise O. Vasvári, Lówy Dániel és mások.
4. A francia nemzeti levéltárral folytatott kutatásom nem vezetett eredményre, Corina L. Petrescu tanulmánya szerint ugyanis ott található meg az auschwitzi napló eredeti kézírata; a jogörökösök felkutatathatlanok.
5. https://www.wikiwand.com/en/Ana_Novac
6. Idézi William Totok: *O victimă colaterală*. RFI 2012. 08. 14. <https://www.rfi.ro/articol/stiri/social/o-victimacolateralala>: Az eredeti interjú: *Die Zeit* (Nr. 09. 19.02.2009) Az idézetet saját fordításomban közlöm, T.A.
7. *J'avais 14 ans a Auschwitz*. Presse de la Renaissance, Paris, 1982.
8. Mely valószínűleg az 1996-os franciából készült. A szöveget románból fordítottam, az új kiadás alapján. Ana Novac: *Frumoasele zile ale tinereții mele*. Cosmopoli, Bacău, 2021. In românește de Anca-Domnica Ilea.
9. Előre 1957. május 11.
10. Corina L. Petrescu elemzésében.
11. Yad Vashem <https://yvng.yadvashem.org/nameDetails.html?language=en&itemId=7466640&ind=1>, <https://yvng.yadvashem.org/nameDetails.html?language=en&itemId=11385844&ind=1> Érdemes megjegyezni, hogy a Yad Vashem adatbázisban két adatlapja is van, egyik 1925-ös, másik 1926-os születést jelöl; <https://collections.arsolens-archives.org/de/document/78809121>
12. <https://geneafrance.com/france/decès/?decès=29042656> Erre Tibori Szabó Zoltán hívta fel a figyelmem; ezúton is köszönöm neki, hogy a dolgozatot elolvasta.
13. Idézi Louise O. Vasvári, *A töredezett (kulturális) test írása Polcz Alaine „Asszony a fronton” című művében*. Hungarian Cultural Studies Vol. 3. (2010) <https://ahea.pitt.edu/ojs/index.php/ahea/article/view/20>
14. Erdély 1946. október 15.
15. Hogy a család mikor magyarított Harsányira, nem ismert előttem; az édesapa, a jogász dr. Harsányi Jenő már ezen a néven működött.
16. Tibori Szabó Zoltán: *Árnyékos oldal*. Koinónia, Kvár, 2007. 261, 269.
17. A 2021-es román kiadás franciából készült, annak alapján értelmezem.
18. Lásd Corina L. Petrescu: i.m.
19. Áttanulmányozva Louise O. Vasvári hatalmas gyűjtését magyar nyelvű és lefordított traumaszövegek női szerzőiről, nem találkoztam hasonló esettel, amikor valaki írói álnéven publikált volna holokausztról szóló tanúságtévő írást. Ugyanakkor a holokauszt-irodalomban nem ismeretlen a nagyon is beszédes álnevek, művésznevek felvétele, mint például a Ka-Zetniké.
20. Editura Dacia, Cluj, 2004. Hogy ez a kép kézirat-e és a Harsányi/Novac kézírata, azt senki sem vizsgálta.
21. Idézi Corina L. Petrescu: i.m.
22. Itt jegyzem meg, hogy személyes ismerősei is inkább Anaként emlegették; Harsányi jogainak romániai képviselőjével, Eliza Macadannal telefoninterjút készítettem. Beszélgetésünk alatt érdekes volt megfigyelni, hogy a szerzőt ő Anaként emlegette, míg jómagam néhányszor Zimrának neveztem őt, majd ennek nyomán ő is átvette a Zimra nevet.
23. *Gazeta literară* 1955. 07. 12.
24. Corina L. Petrescu elemzése szerint.
25. A romániai színházi adatbázis szerint Novacnak hét bemutatója volt, a sajtóban további három bemutatót találtam.
26. *Volt egyszer egy Dés*. i.m.
27. *Gazeta literară* 1956.01.06. 4.
28. *Gazeta literară* 1958. 02. 06, V. Mindra írása.
29. *Contemporanul* 1958.04.14.
30. A feljelentő kritika fogalmát Herczog Noémi kutatása alapján használom, *Feljelentő színikritika a Kádárkorban*, doktori értekezés

http://szfe.hu/wp-content/uploads/2020/07/Herczog-No%C3%A9mi_doktori-%C3%A9rtekez%C3%A9st%C3%A9zisek-2017.pdf

31. Teatrul 1958.07.01. 5.

32. Teatrul 1958/9. 50.

33. Tribuna 1958.06.18.

34. Teatrul 1958/8. 50; Flacăra 1958.08.02.

35. România literară 1992/20. 23.

36. 1961.03.17., 11., valamint Contemporanul 1961.03.03, 9.

37. Ifjúmunkás 1962.07.06, 30.

38. Ezt Louise O. Vasvári is említi: „A holokausztról szóló írások túlnyomó többségét manapság nők írják, a túlélők vagy a lányaik; ami jól tükrözi azt a mindig is fennálló helyzetet (ami azonban sosem nyert adekvát elméleti kifejtést), hogy a nők sokkal könnyebben beszélnek és írnak traumatikus eseményekről, mint a férfiak.” Múlt és jövő 2009/1. 44.

39. Erről korábban magam is írtam: *Háromszoros kisebbségben*. Korunk 2021/4.

40. Múlt és jövő 2009/1. 40.

41. A francia kiadás előszavának szerzője, aki egyben a fordító is, úgy tudja, hogy Harsányi családja, édesapja, édesanyja, fiútestvére odaveszett.

42. *A téboly hétköznapijai*, 5.

43. Új Élet 1966.05.15, 4, Magyar Ifjúság, 1966.08.20 (33), 77, Ifjú kommunista 1966.06.01, 6.

44. Corina L. Petrescu szerint.

